

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.9.10>

Volume 5/2 Fall

2021 p. 173-187

DEĞER VE EDEBİYAT

VALUE AND LITERATURE

Nazife YUSUFOĞLU*

ORCID ID: 0000-0002-6787-1682

ÖZ

Değer, Antik Çağlardan bu yana felsefenin üç temel konusundan (bilgi-varlık-değer) biridir. 19. yüzyıldan itibaren değer, felsefenin bir alt dalı olan aksiyoloji (değerbilim) biliminin araştırma alanı hâline gelmiştir. İnsanı kâinatın merkezi olarak gören insanmerkezcilik yaklaşımı 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerde etkili olmuş ve insan ile ilgili araştırmaların ivme kazanmasını; bütünüyle insan ile ilgili bir kavram olan değer de sosyoloji, psikoloji, teoloji, antropoloji, dilbilim gibi birçok alanın irdelediği başlıca kavramlardan biri hâline gelmesini sağlamıştır. Çalışmanın kapsamını, değer kavramıyla ilgili tanım, yaklaşımlar ve edebi bir eserin kültür-sanat çerçevesinde değer ile olan ilişkisi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Rus edebiyat biliminde değer kavramı, değer araştırmaları, edebi eserlerin aksiyolojik analizi gibi konular incelenerek, değer kavramı ve değer-edebiyat arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ve edebi eser incelemelerinde aksiyolojik yaklaşım metotlarının araştırılması ve belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Değer, Sanat, Edebiyat.*

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: nazifa.kusaeva@hbv.edu.tr.

ABSTRACT

Ever since the ancient ages, the concept of value is one of the three basic subjects of philosophy (knowledge-existence-value). Since the 19th century, the value became the research area of axiology (value science), which is a sub-branch of philosophy. The anthropocentrism, which sees the human as the center of the universe, being effective on social sciences since the second half of the 20th century, and accelerated the human-related researches, and the value which is the concept entirely related to humans, has been one of the main concepts examined by many fields such as sociology, psychology, theology, anthropology, philology. The scope of the study forms itself the definition of the concept of value, approaches, and the relationship of a literary work with value within the framework of culture and art. In this context, it is aimed to determine the relationship between the concept of value and value-literature and to research and detect the axiological approach methods in the literary work studies by examining such subjects as the concept of the value in Russian literature, the value studies, axiological analysis of literary works.

Key Words: *Value, Art, Literature.*

Felsefenin temel konularından biri olan değer, son yıllarda felsefenin sınırlarını aşarak sosyoloji, psikoloji, kültürbilim, antropoloji, teoloji, dilbilim ve edebiyat bilimi gibi alanların irdelediği konu haline gelmiştir. Bu eğilimin başlıca sebeplerinden biri 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle sosyal bilimler alanında, insanmerkezcilik yaklaşımının etkili olmasıdır. İnsanmerkezcilik kavramı, felsefe sözlüğünde şu şekilde açıklanır: “İnsanı merkeze alan; insanlığı evrenin merkezine yerleştiren, insan varlıklarının ilgi ve çıkarlarına özel bir önem atfeden görüş ya da yaklaşım” (Cevizci, 1999: 468). Yine, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ivme kazanmasıyla küreselleşmenin hızlı biçimde yayılması, değerler sistemi üzerindeki etkilerinin araştırılması zaruretini doğurmuştur, çünkü küreselleşmenin insan ve toplumun yaşamına yön verdiği, değerlerin değişime uğramasını tetiklediği ve değerlerin aşınarak toplum üzerindeki etkilerinin azalmasına sebebiyet verdiği gözlemlenmektedir (Özbolet, 2012: 159).

TOBİDER

Değer kavramı bütünüyle insanla ilişkilidir, insanın olmadığı yerde değerlerin varlığından söz edilemez. Bir elmas parçası aslında, sıradan bir taş iken ona değer atfeden insandır, elmas insanın olduğu yerde değerlidir. Yine, değer olarak bayrak kavramını ele alırsak, esasında bir kumaş parçasıyken, toplum tarafından yüklenen anlam neticesinde ait olduğu toplum için bir değer niteliğindedir. Değer, insanı diğer biyolojik türlerden ayıran insana özgü birtakım özelliklerin başında gelir. Doğduğu andan itibaren edindiği, sahip olduğu değerler, insanın yaşamını, tutumlarını, tercih ve davranışlarını şekillendirir, bu yüzden, “kişi olarak var olmamızın temelinde değer anlayışımız” yatar diyebiliriz (Kuçuradi, 2013:5).

Değer çok boyutlu bir kavram olduğundan ve değer ile ilgilenen her alan değeri kendi kuramları çerçevesinde ele aldığından tek bir tanımla ne olduğunu açıklamak oldukça zordur. Türkçe Sözlük değerın anlamını şu şekilde açıklar: “1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. 2. Bir şeyin parayla ölçülebilen karşılığı, paha. 3. Yüksek ve yaralı nitelik. 4. Üstün, yaralı nitelikleri olan kimse...” (Türkçe Sözlük, 1998: 345). Değer yaşamın her alanında var olan “her eylemin, her olayın, her bireyin ve bir bütün olarak, tüm dünyanın anlamını tanımlayan, her yeri kaplayan (her şeyde bulunan) bir şeydir... Bütün var olan veya olabilen ve genel anlamda, bu dünyanın bir parçası olan her şey, var oluşunun hem aklanması hem de karalanması hükmünü bünyesinde taşır: her şey için iyi veya kötü olduğu söylenebilir”(Losski, 1931: 5). Yaşamı boyunca bir kez olsun “iyi-kötü”, “güzel-çirkin”, “doğru-yanlış”, “faydalı-zararlı” gibi kavramlar üzerinde düşünmeyen, değerler sistemi olmayan insan yoktur. İnsanın her davranışında değer eylemi vardır ve insan, etrafındaki tüm olup bitenleri değer süzgecinden geçirir: “Bir sosyal yapının varlık, birlik, işleyiş ve devamının sebebi olarak görünen; tasvip ve teşvik gören; korunmaya çalışılan kabullenişlere, inanışlara “değer” denir. Bir toplumdaki değerler bazen iman, bazen kanaat, bazen bilgi şeklinde ortaya çıkar. Kaynağı, ortaya çıkış şekli ve yaptırım gücü ne olursa olsun değerler, kavramlara yüklenen manalarda gizlidir. Değerler, bir sosyal yapıyı oluşturan üyelerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenirler” (Ünalın, 2012: 40).

Ziya Ülken, değeri ihtiyaç veya ihtiyaçların doğurduğu şeyler olarak tanımlar. İnsan, ancak ihtiyaç duyduğu şeyi değerli görür, değer olarak kabul eder: “Ortak duyu anlamıyla değer veya kıymet deyince bizim kendisine muhtaç olduğumuz, kendisini

aradığımız, bizi tamamlayan bir şey anlarız. Bu en ilkel şeklinden en yüksek derecesine kadar bütün değerleri içine alabilir. Suya muhtacım dediğimiz zaman, kendisine muhtaç olduğumuz için değerli olan bir şeyi ifade ediyoruz. Su bir değerdir dediğimiz zaman, her susadığımız vakit kendisini aradığımız ve kendisiyle ihtiyacımızı tamamladığımız şeyi anlıyoruz” (Ülken, 2001: 201).

Değer, insanın maddi-manevi dünyasının tamamında var olan birçok özelliğe sahip, çok yönlü bir kavramdır: “Değerler bazen maddi ‘şeyler’le ilişkilendirilirken, bazen ‘güdüler’ ve bazen ise ‘amaçlar’la tanımlanmıştır. ‘Değer’ kavramının karmaşık olduğu açıktır. Değerler hakkında konuşmak, araçlar ve amaçlar arasındaki ilişkilerde tercih önceliklerinin bilinmesi anlamına gelir. Değerler, göreceli arzu edilebilirlikleri açısından şeyler ve eylemlerin sınıflandırılmasını içerir. Aynı zamanda onlar, sadece rastgele seçilmiş değil, sistematik davranışlar anlamına da gelmektedir. Ayrıca, değerlerin bilişsel bir yönü de vardır, onlar kavramlaştırılabilir ve zihinde bir şekle sahiptir. Diğer yandan, onların duygusal bir yönü de vardır” (Korkmaz, 2013: 53).

Genel anlamıyla maddi ve manevi boyutta insanın önemseydiği her şey değer olarak görülür. Yani, bir şeyin değer olması için insanın gözünde bir anlama/ öneme sahip olması gerekir. İnsan yaşamında değer, yön gösteren pusula niteliği taşımaktadır. Doğduğu andan itibaren etrafındaki olup biteni değerlendiren insanın, yaşamı boyunca sahip olduğu değerler sistemi vardır ve insan yaşamındaki her şeye bu değerler sistemi açısından bakar. Değerler sistemini oluşturan değerlerin kaynağı sadece kendi gözlem ve tecrübesi değildir. Ait olduğu toplum, asırlar boyu biriktirilen değerler sistemini bireye aktarır. Bir bireyin doğuştan itibaren oryantasyonunu sağlayan, seçim ve tutumlarına yön veren, davranışlarını yöneten bir kavram olan değer, bir toplumu oluşturan insanların arasında bağ kurarak birlikte uyum içinde yaşamalarına olanak sağlar. “Değer, bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içerisinde insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik ve ilahi kaynaklı her türlü görüş, düşünüş, davranış ve kuraldır” (Bilis, 2011: 23). İnsanın olmadığı yerde nesnelere, olgulara bir değer ifade etmez, sadece varlıklarını sürdürürler.

Felsefe tarihinde değer incelemelerinin Antik Çağlardan beri var olduğu bilinir. Gerçi, “Platon, Aristoteles ve diğer büyük filozoflar etik, estetik, ekonomi teorisi ve diğer

problemleri işlerken, değer konusunu incelemelerine rağmen, hakikat, iyilik, güzellik ve faydanın ortak bir yanı olduğunu ve bağımsız bir disiplinin konusu olduğunun farkında değillerdi” (Kagan, 1997: 9).

Daha çok bilgi ve varlık konusuyla ilgilenen Antik Çağ felsefesinde değer incelemeleri Sofistlerden Abderal Protagoras ve ona ait olduğu bilinen “insan her şeyin ölçüsüdür”, sözüyle başlamıştır denilebilir. Sofistlerin yanı sıra değer konusuna değinen Demokritos’un ileri sürdüğü doğalcılık yaklaşımına göre değerlerin ölçütünü, temelini, ortaya çıkışını doğada aramak gerekir. İyilik, güzellik ve fayda doğaya özgü, kötülük, çirkinlik ve zarar ise doğaya aykırı olan olgulardır. Yani, doğa kendisi nasıl yaşanması gerektiğini emreder. İnsanın bu emirler doğrultusunda hareket edebilmesi için ona haz ve acı çekme özellikleri bağışlanmıştır. “Her insan aynı şeyden haz almayabilir”, gibi çıkabilecek itirazlara karşı Demokritos: "faydalı olmayan zevklerden uzak dur", der. Aslında, Demokritos da insanı her şeyin ölçütü olarak görür ama onun insanı herhangi bir insan değil “bilge insandır”. Bilge insan, her zaman iyiye, güzele ve faydalı olana yönelendir, yani daima aklıyla hareket edendir. İlk bakışta öznel gibi görünmesine rağmen Demokritos’un Sofistlerden farklı olarak değerleri nesnel bir olgu olarak gördüğü söylenebilir çünkü “bilge insan” “doğuştan iyi olandır” (Dinnik, 1955: 155).

Sofistlerin yanı sıra Sokrates de “iyi nedir?” sorusunu ortaya koyarak değer araştırmalarının temelini oluşturanlardandır. Sokrates “ ‘iyilik’ olgusunun varlığından yola çıkmakta ve bu olgunun gerçekleştirilmesinin toplumun bütün üyeleri tarafınca ortak bir amaç haline getirildiğini ifade etmektedir” (Bilis, 2011: 51). Sokrates ‘iyi’yi ‘güzel’ ile birleştirerek bir amaç olarak gösterir. Ona göre ‘mükemmel’, anlamı olan ve akla uygun olan şeydir. Sokrates’e göre insan, her daim ‘iyi’ye yönelir, eğer ‘kötü’ye yönelmişse bunun sebebi bilgisizliktir. İnsan doğası gereği ‘iyi’yi seçer. Buna rağmen ‘kötü’ bir eylemde bulunuyorsa bilgisizdir, demektir. Adalet, mutluluk, cesaret cömertlik gibi değerler hakkında insanların aynı fikirde olduğunu savunur. (Losev,1993: 373).

Değer konusuna büyük önem veren ve değer hiyerarşisini ilk kez ortaya koyan filozof ise Platon olmuştur. Platon “hakikat, güzellik ve iyilik değerlerini bir bütün olarak görüyor...” (Ülken, 2001: 187). Platon’da iki dünya vardır; birincisi nesnel dünya, ikincisi ise idealar dünyasıdır. Değerler bu idealar dünyasındadır. İyilik, güzellik, hakikat

gibi bütün değerler bir üst ideada toplanır onun parçası olurlar. Değerlerin Tanrı tarafından var edildiğini savunan Sokrates'ten farklı olarak Platon, değerlerin Tanrıdan da evvel var olduğunu söyler. Platon'da değerler mutlak olgulardır ve kimseye bağlı değillerdir. Sokrates'ten ayrı düştüğü bir diğer husus: “iyinin bilgisinin herkes için aynı ölçüde mümkün olmadığını düşünmesidir: Bazı insanlar başkalarından daha fazla entelektüel kabiliyete sahiptirler. Ahlaki kabiliyet de temelde entelektüel kabiliyete dayandığına göre bu, bazılarının başka bazılarında daha fazla ahlaki kabiliyete sahip oldukları anlamında alınabilir” (Arslan, 2009:152).

Platon'un öğrencisi Aristoteles değerleri ayrı ayrı inceler. Platon'dan farklı olarak Aristoteles 'iyi'yi mutlak amaç olarak görür, mutlak amaç ise aslında mutluluktur. Aristoteles 'iyi' ve 'güzel' olanı birbirinden ayırır: 'güzel' mutlak ve statiktir, oysa 'iyi' sürekli hareket içindedir, görecelidir ve mutlak değildir, dolayısıyla herkes için aynı iyi veya mutluluktan söz edilemez. Aristoteles hazzı da negatif bir olgu olarak görmez, sadece mutluluğa göre kısa süreli olduğunu söyler ve hayatın içinde olan hazların mutluluğu da beraberinde getirdiğini söyler. Erdemleri ise entelektüel ve ahlaki olarak ikiye ayırır, entelektüel olanlar bilgiyle alakalı, ahlaki olanlar ise duygu, tutum davranışlarıyla alakalıdır (Arslan, 2009: 153-156). Aristoteles 'iyi'nin ayrıntılı sınıflandırmasını yapan ilk filozoftur.

Orta Çağda değer teorisi hem Hristiyan dogmaları hem de Platon'un görüşlerinin ışığında gelişir. Her şeyden önce değerler, yine mutlak bir varlık olarak algılanır. Tanrı tarafından gönderilmenin yanı sıra en önemli değer olarak da Tanrının kendisi kabul edilir. Tanrı en yüce yetkinlik ve iyilik olarak görülür. Hakikat, güzellik ve iyilik Tanrı'da tecelli eder. 'İyi' ve 'kötü'nün belirleyicisi de Tanrı'dır.

Rönesans döneminde değer, çoğunlukla subjektif bir olgu olarak algılandığından ve bilimsellikten uzak olarak görüldüğünden ikinci plana atılır. Yine de “bilimin yeniden doğuşunu” ilan eden F. Bacon ahlaktan soyutlanarak yürütülen bilimin kötü sonuçlar verebileceğini vurgulamayı ihmal etmez (Anisimov, 2001: 32). Ancak değer konusunu inceleyen ve aksiyolojinin gelişmesine katkı sağlayan düşünürler bu dönemde de mevcuttur. Onlardan biri olan, değer teorisini öznel-nesnel ilişki bağlamında ele alan ve akıl ile irade özgürlüğünün varlığından söz eden, Descartes'e göre 'iyi' her şeyden önce

akla uygun olandır. Kötülük ise akıl ile değil irade ile yapılan şeydir. İyilik gerçek hayatta var olan bir olgudur oysa kötülük iyiliğin eksikliğidir ve esasen kötülük yoktur. Değer konusunu birçok yönüyle ele alan ve bilimsellik çerçevesinde değerlendiren Baruch Spinoza'ya göre ise değerler, insana özgü bir olgudur, doğada değer olgusuna yer yoktur, yani gerçek hayatta hiçbir şey değer niteliği taşımaz. Değer bir objenin özelliği değil, subjenin objeye karşı olan ilgisinin ifadesidir. Ona göre gerçek hayatta ne 'iyi' vardır ne de 'kötü', bu iki kavram esasen var olan bir normdan ya 'iyi'ye ya da 'kötü'ye doğru yönelmedir (Arutyunova, 1999: 144-145).

19. yüzyıla gelindiğinde değer konusunun geleneksel yaklaşımlardan sıyrılarak yeni boyut kazandığı görülmektedir. Bu dönemde birçok filozof eski dogmalara karşı çıkarak, özellikle de Tanrı konusunu sorgulamaya başlar. Burada akla ilk gelen Nietzsche'nin Batı'nın düşünce dünyasını alt üst eden, "Tanrı öldü" sözüyle nihilizmi ilan etmesidir. Değer konusuna farklı boyut kazandıran, Nietzsche'nin de etkisinde kaldığı Immanuel Kant ve David Humme gibi pozitivist yaklaşımı benimseyen filozoflar değer sorununun felsefenin dışında olması gerektiğini savunur: "Kant'ın ve daha sonra pozitivist filozofların değerler sorununun felsefenin, özel olarak etiğin dışında tutma çabaları, "bilim", delindiğinde "doğa bilimini" anlamaları ve sonradan August Comte'un sosyolojisi örneğinde ortaya çıkan sosyal bilimlere de bu "doğa bilimi" modeline göre inşa etme istekleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tepkilere yol açmış ve bu tepkiler sonucu, yeni bir felsefe alanı olarak "değer felsefesi" ortaya çıkmıştır" (Büyük, 2013: 4).

İnsan, diğer canlılardan farklı olarak sadece doğanın sunduğu imkânlarla yetinmez, kendi çabasıyla inşa ettiği maddi ve manevi bir ortam/alan yaratır: "İnsan sadece belli bir biyosferde yaşamaz. (Vernadski'nin terimi). Aynı anda kendisinin, kültürel ve kültürel olmayan faaliyetler ve birikimler sonucu oluşturduğu bir alanda yaşar (Lihaçyov, 2000:204).

Kültür, bir toplum için önem niteliği taşıyan tüm olay ve olguları içinde muhafaza eden bir alandır. Hem toplumun geçmişine bağlı hem de toplumun geleceğini şekillendiren bir olgudur: "Kültür, milletin yüzyıllar boyunca ilgi, algı, tutum ve davranışlarıyla tezahür eden yaşam biçimi, maddi ve manevi değerler bütünü olup nesilden nesile bir miras olarak aktarılmıştır... Kültür bir milletin asırlar boyu yaşamışlıklarının

damıtılmış özetidir” (Göçer, 2012: 50). Genellikle, kültür, maddi ve manevi olarak ikiye ayrılır. Kültürün maddi boyutu insanın eliyle üretilen nesnelere (binalar, yollar, araçlar, kıyafet, çalgı aletleri vs.), manevi boyutu ise insanın manevi ve entelektüel faaliyetlerinin ürünlerini kapsar (çeşitli bilim kuramları, felsefi düşünceler, dini öğretiler ve sanat).

Kültürün özel bir alanı olan sanat, insanın yaratıcı özelliğini ortaya koyar. İnsanlık tarihi kadar eski olan sanat, insanlığın asırlar boyu devam eden ve birçok değişime uğramış olan sosyo-kültürel zenginliklerini içinde barındıran olgudur. Yu. Lotman’a göre sanat her şeyden önce bilişsel bir olgudur, insan bilincinin varoluşunu sağlayan bir düşünme biçimidir (Lotman, 1998: 400). Sanatın ortaya çıkması insanın etrafında olup bitenleri anlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Sanat, olup biteni anlamak ile kalmaz bir bakış açısı da sunar, yani sanat, bu dünyayı yorumlama biçimidir de denilebilir. Sanatçı, kendi duygu, düşünce, beğeni ve hayat tecrübelerini hayal gücüyle birleştirerek bir eser yaratır. Sübjektif bir olgu olan sanat, sanatçının zihninde oluşan imgeyi, sözcük, renk ve şekil ile ifade etmesi sonucu ortaya çıkar (Dobroştan, 2018: 43). Sanat ideale, güzele, mükemmele ulaşmayı amaçlar ve böylece insanın manevi yönünü güçlendirerek, ‘iyi’ye yönelmesine aracı olur: “ iyiyi mübalağa ederek daha da iyi olmasını sağlamak, kötüyü (insana düşman olan, onu çirkinleştiren şeyleri) mübalağa ederek – ona karşı bir tiksinti oluşmasını sağlar...” (Gorki, 1935: 4). Sanat, maddi ve manevi dünyayı estetik açıdan algılamayı sağlar, bir estetik bakış açısı sağlar. Sanatın en önemli objesi ise insandır, bu yüzden sanat değerle doğrudan ilişkilidir. İnsanın değer algılarının ortaya çıkmasında, değer dünyasının, değerler sisteminin oluşumunda büyük rol üstlenir. “Sanat iyi ve kötüyü ayırt etmenin, iyiyi tanımanın aracıdır” (Tolstoy, 1952: 59).

Sanat türleri arasında aksiyolojik yönü en kuvvetli olanı edebiyattır. Edebiyat, dil aracılığıyla gerçek dünyayı, yaşamı estetik boyutta yansıtan bir sanattır. Sanatçı, gerçek yaşamda ilgisini çeken şeyi eserinde yansıtırken mutlaka kendi tercih ve bakış açısı doğrultusunda hareket eder, yansıttığı şey hakkında “bilinçli veya bilinçsiz, mutlaka kendi hükmünü dile getirir... Bu hüküm-onun eserinin kendisidir” (Çernişevski,1984:165). Yazarın kaleminden çıkan ve onun bakış açısını, dünya görüşünü, değerler sistemini içinde barındıran eser, bağımsız bir varlık olarak kendi işlevlerini gerçekleştirir. Yesin, “Edebi Eser Analizinde İlke ve Yöntemler” (Принципы и приемы анализа литературного произведения) adlı çalışmada edebi eserin beş temel işlevinden bahseder:

“Özanlatım işlevi” - edebi eser yazarın iç dünyasını okurlarına aktarmasıdır; sanatçının kendini ifade etme biçimi söz konusudur;

“Bilişsel veya gnoseolojik işlevi” - bir sanat yapıtı olarak edebi eser, yaşamı çok farklı bir açıdan inceler. Bir edebi eser tarih, psikoloji, sosyoloji, kültür, din, felsefe gibi birçok alan ile ilgili bilgi içerebilir. Yalnız, bu bilgiler sadece edebi eserlere özgü biçimde bir bütün şeklinde ve yaşamın akışında sunulur. Edebi eserde bilgiye bir durum veya davranış üzerinden ulaşılır;

“Estetik işlevi” - bir sanat eseri olduğundan edebi eser, her şeyden önce insanda bir duygu uyandırma işlevini üstlenir. Eserin estetik yönü insanın ruhuna hitap eder ve onda bir estetik algı uyandırmayı amaçlar;

“Eğitici işlevi” - edebi eserler didaktik yönü kuvvetli yapılarıdır. Edebi eser her şeyden önce insanı düşünmeye teşvik eder, insanın değerler sisteminin oluşumunda büyük rol oynar.

“Aksiyolojik işlevi” - bir edebi eser bütünüyle bir değerlendirme içerir. Yazarın okuruna sunduğu bir değerler sistemi, okurun değer yargıları ve değer yönelimlerine etki etme gücüne sahiptir (Yesin, 2000: 5-7).

Değer kavramı edebiyat için yabancı bir kavram değildir, aksine eser incelemelerinde eserin ahlaki boyutu, eserin felsefi boyutu, yazar veya karakterlerin dünya görüşü, bakış açısı, eserde işlenen, aşk, aile, vatan temaları gibi konular aslında eserin aksiyolojik boyutunu gösterse de bu çalışmalar aksiyolojik metot çerçevesinde yapılmamıştır. Edebi eser incelemelerinde mevcut metotların yanı sıra aksiyolojik metodun da gerekliliğinden ilk kez söz eden İ.A. Yesaulov’a göre edebi eser incelemelerinde üç yaklaşım vardır: somut tarihi-edebi yaklaşım, evrensel mitolojik-poetik yaklaşım ve aksiyolojik yaklaşım. Yesaulov’a göre aksiyolojik yaklaşımın ön doğrusu “herhangi bir sanat eserinin ortaya çıkması ve işleyişine derinlemesine etki eden farklı mantalite ve farklı kültürlerin varlığıdır” (Yesaulov, 1994: 378, Filatov, 2018: 38).

Edebiyat biliminin terminolojisine değer kavramını dâhil eden ve aksiyolojik yaklaşımın metodolojik temelini atan Bahtin “mutlak değer boşluğunda ne bir ifade ne de bilincin kendisi yer alamaz”, der (Bahtin, 1986:134). Bahtin, değerlerin çeşitlerine değil

doğasına ilgi duyar. Gerçek yaşamın bir yansıması, bir sanatsal modeli olan edebi eser, dünyada var olan tüm değerleri içinde barındırır. Bahtin, bu yüzden sanatın, özellikle de edebiyatın aksiyolojik yönünü vurgular. Bahtin'in anlayışında, estetik yapının kompozisyonu, sanat eserinin merkezi olan insanın etrafında dünyadaki değerlerin yoğunlaşmış halde var olmasıdır. Yazar tarafından yaratılan ve özel değer dünyasına sahip olan her edebi eserin yapısının merkezinde yazar ve kahramanı vardır ve eserdeki kahramanların değer yönelimleri, eserin türüne dahi etki edebilme gücüne sahiptir (Orlova, 2003: 14-15; Popova, 2004: 24-26).

Bahtin'in yanı sıra değer kavramını edebiyat bilimi çerçevesinde ele alan ve "değer", "değer yönelimi" ve "değer küresi" gibi kavramları edebiyat bilimi literatürüne dâhil eden V. Ye. Halizev olmuştur. Edebi eserin şahıslar kadrosunu aksiyolojik açıdan ele alan Halizev üst-tiplerden (сверхтип) bahsederek, tarih boyunca çeşitli dönem ve kültürlerle ait edebi eserlerde karşımıza çıkan karakterleri genel anlamda üç grupta toplar. Sınıflandırmasında Halizev, karakterlerin değer yönelimlerini esas almıştır.

Maceracı - kahraman tipler. İnisiyatif kullanan, aktif, sorunlarla başa çıkabilen ve hedefine doğru yol alan tipler.

Menkıbevi - pastoral hayat süren tipler. Sarsılmaz ahlak tutumlarına sahip, sakin, iyi niyetli ve hayatın kargaşasından uzak duran tipler.

Olumsuz tipler. Yüksek değer tutumları olmadığından, genellikle pozitif olmayan tipler (Halizev, 2013:177-185).

Ye. V. Popova, eserin her anında var olan değer, süjenin kuruluşunda da etkili olduğunu ve süjenin yönünü belirlediğini, eserde ortaya çıkabilecek çatışmalar üzerinden açıklar:

“ 1. Değer-“anti-değer” çatışması. Sanat eseri için geleneksel bir hal almış bu çatışma, özünde karşıtlık içerir: iyilik-kötülük, gerçek-yalan, aşk-nefret, barış-savaş, merhamet- acımasızlık vs.

2. Nesiller arası çatışma. Dünya görüşleri çatışması. Burada karşı karşıya gelen ve karşı tarafa uymayan, kendi değerlerini öne süren “ideal karakterlerin” çatışması söz konusudur.

3. Kişisel menfaatler ile kişisel olmayan değerler çatışması. Burada kişisel değerler ile kahramanın anlayışının ötesinde olan değerler (toplumsal menfaatler, devletin değerleri) çatışmaktadır. Genellikle bu çatışmada toplum tarafından dışlanmış kahraman vardır.

4. Bireyin değerleri ve toplumsal normlar. Buradaki çatışma bireyin değer yönelimlerinin dışarıdan gelen talimatlarla ters düştüğü anda başlar.

5. Bireyin içinde yaşanan değerler çatışması. Burada bir seçim söz konusudur. Kahraman bir değeri diğer değere tercih etme durumuyla karşı karşıya kaldığında yaşanan çatışma” (Popova, 2004: 35).

Bir edebi eserin aksiyolojik açıdan incelenmesi yazarın manevi dünyasını, dünya görüşünü, önceliklerini ve sahip olduğu değerler sistemini ortaya çıkarmak açısından önemlidir. “Edebi metnin değer yapısının incelenmesi yazarın değer dünyasının tanımlanmasıyla bağlantılıdır. Edebiyat bilimi ve değerbilimin yan yana gelmesi yazarın manevi yönelimlerini, dünya görüşünün, sanatsal temelini daha derinden incelemeye imkân tanır” (Filatov 2016: 119).

Her ne kadar değer konusu Bahtin ile birlikte 20. yüzyılın başlarından beri edebiyata dâhil edilmiş ise de aksiyolojik yaklaşım edebiyat biliminde henüz sınırları belirlenmiş, sabit kuramsal temele sahip değildir, özellikle inceleme metotlarında hala bir arayış söz konusudur. Bu tür metotlar arasında Filatov’un sunduğu aksiyolojik metodu, evrensel olabilme özelliğiyle öne çıkmaktadır. Filatov’un inceleme metodu üç boyutlu olup birbirinden ayrı uygulanmasından ziyade birbirini tamamlayan niteliktedir:

1. “Bir edebi eserin mikro düzeyi”. Bu yaklaşımda değer öznesi yazar-yaratıcı, anlatıcı, kahraman ve okur-alıcı olabilir. Değer olarak ise incelenen yapıtın şekil ve yapı çerçevesinde ele alınabilecek herhangi bir unsuru gösterilebilir. Bir eserde yer alan herhangi bir imge, olay, durum değer olarak ele alınabilir.

2. “Edebi sürecin makro düzeyi”. Burada değer olarak bütün bir eser ele alınır. Değer ilişkisi, okuyucu (özne) ve eser (nesne) arasında gerçekleşir. Burada dikkat edilmesi gereken, bazı eserlerin zaman içerisinde pozitif değerden negatif değere dönüşebileceğidir veya negatif bir değerken zaman içinde pozitif bir değere dönüşebilmesidir. Bu yüzden

incelenen zaman diliminde toplumun idealleri, topluma hâkim düşünce ve değerler de ele alınmalıdır.

3. “Yazarın değerler sisteminin mezo düzeyi”. Burada esas olan yazarın değer dünyasının incelenmesidir. Günlükler, hayat hikâyesi, tuttuğu notlar, yazar hakkında yakınlarının düşünceleri vs. Yani, yazarın gerçek yaşamda sahip olduğu değerler sistemi tespit edilmeye çalışılır. Yalnız, göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri yazarın düşünce ve dünya görüşünün zaman içinde değişime uğrayabileceğidir. Bir diğer husus, eserdeki değer dünyasının yazarın değer dünyasıyla birebir örtüşmeyebileceğidir (Filatov, 2019: 133-136).

Edebi eser incelemelerinde aksiyolojik yaklaşım henüz gelişmekte olan ve kuramsal çerçevesi tam anlamıyla oluşmamış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin yanı sıra birtakım kaygıları dile getirenler de mevcuttur. Bu tür kaygıların başında aksiyolojik yaklaşımın bilimin objektifliğine aykırı olduğu görüşüdür. Popova, bu düşünceye karşı çıkararak edebiyatta aksiyolojik yaklaşımın eserdeki değerler sistemi, yazar ve karakterlerin değer yönelimlerini tespit etmeye yönelik olduğunu yani, aksiyolojik yaklaşımın bir eseri değerlendirmek amacıyla değil, eserde mevcut olan değerleri, değerler sistemini tespit etmeye yönelik yapılan inceleme olduğunu, söyler. Bir eserin değer açısından incelenmesi, sosyo-kültürel bir öneme sahiptir, ayrıca eserin yazıldığı döneme de ışık tutması açısından önemlidir (Popova, 2004: 16-35).

Sonuç

Değer kavramı 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok sosyal bilimin irdelediği merkezi kavramlardan biridir. Bu durumun iki bağlayıcı sebebi vardır: birincisi sosyal bilimlerde insana yönelik araştırmaların yoğunlaşması, ikincisi ise küreselleşmenin değerler üzerindeki etkisinin gözle görülür boyutlara gelmesidir. Değer, insan dünyasına ait bir kavramdır. Bir şeyin değer olmasını belirleyen insandır, insan yoksa değer de yoktur. İnsanın değerler sistemi kendi deneyimleri neticesinde oluşan değer yargıları ve ait olduğu toplumun değerler sistemi doğrultusunda inşa edilir. Kültürün yapı taşlarından olan değer, kültürün manevi boyutunu teşkil eden sanat ile de sıkı bağları olan bir olgudur. Sanat dallarından, özellikle de realitenin yansıması olarak bilinen, edebiyat sıkı sıkıya

değerler ile örülmüş bir alandır. Çalışmamızda, Rus edebiyat bilimi perspektifinde, değer ve edebiyat ilişkisi, edebiyat biliminde değer incelemeleri ve bir edebi eser incelemesinde uygulanabilecek aksiyolojik yaklaşım metotları tespit edilerek ortaya konmuştur. Özünde sübjektif bir yapıt olan edebi eserin, aksiyolojik açıdan incelenmesi her şeyden önce yazarın değer dünyasını gözler önüne serer. Karakterlerin davranışlarını, tercihlerini anlamak, yazarın onlara yüklediği misyonu ortaya koymak ve en genel anlamda, eserin yazılma sebebi ve aktarılacak istenilen temel fikirlerin, değer incelemeleri aracılığıyla aydınlık kazanacağı saptanmıştır.

KAYNAKLAR

- Arel, H. S. (1952). *Türk Bestekârlarının Tercemei halleri*, Musiki Mecmuası, İstanbul: No.19, (s.10).
- Ayangil, R. (2014). *XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi*, Yeni Türkiye Dergisi, yıl 10, sayı 57, s. 474.
- Behar, C. (2010). *Şeyhülislâmın Müziği*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ezgi, S. (1940). *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi*, (c:3), İstanbul: İstanbul Belediye Konservatuarı Neşriyatından.
- Darbaz, F. (1973). *Temel Bilgilerle Beraber Tonâl-Modâl-Ölçü ve Biçim Bakımından Türk ve Batı Müziği*, İstanbul: Musiki Kültür Derneği Yayınları: No.1.
- Güntekin, M. (2014). *Osmanlı'da Mûsikî ve Hikmete Dâir Fenn'in son Osmanlıları*, Yeni Türkiye Dergisi, yıl 10, sayı 57, s. 1238.
- Oter, S. T. (2018). *Klâsik Türk Mûsikîsinde Sözlü Eserlere Yönelik Olarak Yeni Bir Form Analizi Yöntem Önerisi*. Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, 10 (57), 292-298.
- Özalp, M. N. (1986). *Türk Mûsikîsi Tarihi*, (c:1), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özalp, M. N. (1992). *Türk Mûsikîsi Beste Formları*, Ankara: TRT Genel Sekreterlik Basım ve Yayım Müdürlüğü Yayınları.
- Özalp, M. N. (2000). *Türk Mûsikîsi Tarihi* (c:1), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özpekel, O, N. (2014), *Cumhuriyet Döneminde Klâsik Türk Musikisi*. Yeni Türkiye Dergisi, 10 (57), 838.
- Öztuna, Y. (1969). *Türk Bestecileri*, İstanbul: Hayat Neşriyat Yayınları.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, (c:1-2), İstanbul: M.E.B Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi.
- Şeceryan, H. (2014). *Şevknâme*, İran.
- Şenduran, F. M. (2019). *Türk Mûsikîsinde Kâr Formunun Yapısı ve Değişimi Üzerine İnceleme*, Ankara: Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

- Tanrıkorur, C. (1998). *Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Ünsal, N. (1988). *Türk Müsikisinde Kâr Formu*, İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavaşca, A. (2002). *Türk Müsıkisinde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*, İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Yener, S. (2014). *Türk Müziğinin Tarihi Gelişimi ve Müziksel Kimlik*, "Osmanlı Döneminde Türk Müziği", Yeni Türkiye Dergisi, yıl 10, sayı 57, s. 14.